

La datació de la carta de poblament de Xodos

Cèsar Mateu i Beltran

Introducció

El segle XIII és el moment de l'expansió de la corona catalanoaragonesa cap al sud i cap a l'est. Concretament, el segon terç d'aquest segle marca el naixement del País Valencià. La conquesta no va ser en absolut una cosa improvisada. Catalunya ja havia mantingut contactes econòmics amb Xarq al-Andalus. En principi, els nobles aragonesos van portar la iniciativa, però l'octubre de 1225, en acabar el temps de servei obligatori, van abandonar Jaume I durant el primer setge de Peníscola; el rei en va poder traure una important lliçó: li calia la presència catalana per a contrapesar el poder aragonès.¹

Les cartes de poblament

Enric Guinot² ofereix una definició del que és una carta de poblament enfront d'altres documents més o menys similars. De bon principi emmarca el concepte sobre un «plantejament d'anàlisi històric que no es limite als aspectes formals de la documentació». Així, cal situar aquests documents en l'àmbit del repoblament, entès com l'assentament de comunitats humanes amb una entitat superior a la mera unió de persones que, en la majoria dels casos, implica la constitució quasi immediata d'*universitats*, conforme s'anomenava els municipis en el context medieval. A més, aquest assentament es fa sota el model econòmic i social del feudalisme, amb unes relacions específiques (i especificades en el propi document) entre la comunitat i un personatge que pertany a la classe dominant. En definitiva, el document que plasma l'interès dels grups socials per poblar un lloc determinat s'anomena carta de poblament.

José Sánchez Adell recull també el caràcter gairebé mític que actualment s'atorga a aquesta mena de documents, perquè «venen a ser la partida de naixe-

1. GLICK, a GIL MASCARELL (1992, 72-73).

2. GUINOT (1991, 17-22).

ment dels nostres pobles».³ La carta sol recollir el fur al qual s'acullen els pobladors del lloc, les condicions que poden imposar les cartes de poblament, el nombre màxim de pobladors, el nom dels repartidors de les terres (els *quinyoners*), la citació dels mitjans de producció (boscos i pastures, aigua, camins, etc.), la càrrega tributària (com ara la *dècima* i la *primícia*), alguns altres drets del senyor, com ara l'*host* i la *cavalcada*, a més dels serveis que es reservava o cedia (molins, forns, etc.). Trobarem una bona part d'aquests elements a la carta de poblament de Xodos.

Podem explicar la conservació i la reproducció (els *trasllats*) d'aquests documents ben fàcilment: els propis actors socials implicats (les universitats i els senyors feudals) volen mantenir el corpus on consten les obligacions i les franqueses de tots plegats: els nobles, per a garantir el cobrament dels drets senyorials; els municipis, per a mantenir el nivell d'exigència senyorial i les franqueses i llibertats de les quals podien gaudir.⁴ De fet, la llarga durada, des del segle XIII fins el XIX, de la tinença de l'Alcalatén (com la majoria de senyorius valencians) no resulta estranya la conservació d'una o diverses còpies de les cartes de poblament.⁵

La carta de Xodos

La carta es conserva en el conjunt documental anomenat lligall 1, concretament entre els folis 11 recto i 12 recto. Es tracta de l'anomenat manuscrit X perquè és la inicial del poble on s'ha conservat, Xodos. Aquest manuscrit era desconegut fins 2003, any en què vam publicar l'edició filològica de la carta de poblament. Fins aleshores, només es coneixia el manuscrit que anomenem V, per València, la ciutat on es conservava. El manuscrit V es troba al llibre de Manaments i empires, 1625, llibre 4, mà 34, foli 14r. Aquesta còpia es va fer el 4 d'abril de 1625, a instància de tres notaris; el mateix dia, els representants de Xodos van traure la còpia de la carta que es va conservar a la pròpia població, el manuscrit X.

A més, existeixen tres edicions de la carta de Xodos anteriors a la de 2003. Totes tres, òbviament, són filles del manuscrit V, ja que aquest text era l'única còpia coneguda fins llavors. Les dues primeres edicions són obra de Manuel Ferrandis Irles, un estudiós castellanenc de la darrerria del segle XIX i l'inici del segle XX, publicades primer a *Ayer y Hoy, revista de Castellón* i després al *Butlletí de la Societat Castellonenca de Cultura*. Es tracta de dos documents amb lleugeríssimes diferències. La segona edició va influir poderosament en la tercera, especialment en l'errada d'atribucions notariales que comet l'autor. La tercera

3. SÁNCHEZ ADELL, a CHUST (1992, 187-190). La traducció del literal és nostra.

4. GUINOT (1991, 9).

5. GUINOT (1991, 10).

edició esmentada correspon a l'historiador Enric Guinot Rodríguez Enric Guinot i s'inclou en la col·lecció documental editada sota el títol *Cartes de poblament medievals valencianes*, el 1991.⁶ Cal indicar, però, que aquesta edició contenia algunes imprecisions que l'edició de 2003 va mirar d'ajustar:

- a) pel que fa a la datació, que situava el 17 de juny de 1292, sense tenir en compte que es tracta de l'any de l'Era i no pas de l'any del Senyor;
- b) també datava el primer trasllat el 19 de febrer de 1276 (en realitat de 1275) i l'atribuïa a Pascasi Aragonés (en comptes del notari de Vilafamés Pere Ferrer);
- c) finalment, indicava que la primera edició de la carta de Xodos, de Ferrandis Irlles, es trobava a la pàgina 341, del tom I (1902), de la revista *Ayer y Hoy* (en realitat a la pàgina 406, mentre que l'article en el qual es troba inclosa s'inicia a la pàgina 344).

L'enigmàtica datació de la carta de poblament

Un dels aspectes més interessants, quasi novel·lesc, de la investigació que va dur a la quarta edició, de 2003, va ser l'atribució correcta de la data de signatura de la carta de poblament de Xodos.

Una fórmula ben estranya

El nucli més antic de la carta de poblament de Xodos acaba amb la fórmula de datació següent: «Facta carta decimo quinto chalendis julii quando Era la encarnación mil duscientos nonagesima secunda». Aquesta estranya fórmula (*quando era la encarnación*) no és gens usual entre els documents que hem pogut consultar. A tall d'exemple, podem esmentar algunes cartes de poblament valencianes, citades per Enric Guinot (1991), amb fórmules diferents de l'habitual *anno domini* català; així, podeu consultar les fórmules de les cartes de l'alqueria de Puçol («anno Incarnationis Christi»), d'Ares («Era»), les alqueries de Sueca, Saucelles i Alborig («anno Christi Incarnationis»), del Forcall («anno Verbi Incarnati»), Alacant («era»), de Bocairent, Agres i Mariola («anno Domini ab Incarnatione»), etc.

L'any de l'Era, al segle XIII, representava el sistema de datació més estès a l'Aragó, justament el lloc d'origen del primer senyor de l'Alcalatén. D'una altra banda, l'any de l'Encarnació era l'any del naixement del Senyor, de manera que les fórmules que citen aquests dos esdeveniments es refereixen al mateix

6. GUINOT (1991).

sistema: l'any del Senyor (*l'anno domini*). Entre l'any de l'Era i l'any del Senyor, hi havia una diferència temporal de 38 anys.

A les cartes que acabem de citar, editades per Guinot, trobem fórmules que es basen en l'any de l'Era o de l'Encarnació, però mai no esmenten les dues variants a l'hora. Hi ha algunes altres dades rellevants:

- a) la datació basada en l'any de l'Era es troba sovint en documents de senyors aragonesos o castellans
- b) l'Era s'expressa en femení; només trobem el gènere masculí en la indicació dels anys si l'Era s'introdueix per l'article castellà masculí *el* (apostrofat *l'*) i amb la indicació final *annos*.

La fórmula de datació de Xodos parteix de les dues premisses que acabem d'expressar:

- a) la carta és atorgada per un senyor aragonès, Ximén d'Urrea II, l'escriu del qual, Lario de Roda, potser la data atenent a l'Era Hispànica
- b) la fórmula de datació s'expressa majoritàriament en femení, perquè ho fa en dos elements dels tres que tenen gènere: *mil duscientos nonagesima secunda*.

A partir d'aquesta anàlisi inicial, podem sospitar, com a mínim, que la indicació *la Encarnación* pot ser incorrecta i que *era* no és pas un verb sinó el substantiu *Era*. En el mateix sentit, també podem sospitar que *quando* és una mala traducció del llatí *ab* o *sub*.

No podem arriscar-nos a afirmar categòricament que els testimonis de la carta de poblament de Xodos siguen *una mala còpia*, conforme feia Ferrandis Irlés en l'edició de 1902. Potser la fórmula de datació original ja era incorrecta. Hem de pensar que ens trobem en el moment de pas del sistema de l'Era Hispànica a l'any del Senyor; a més, cal pensar que el notari de Vilafamés Pere Ferrer, com a fedatari, va copiar el document original *bé i fidelment*.

Així doncs, establim la hipòtesi que la fórmula de datació és incorrecta probablement ja en el document original. Mirarem de demostrar aquesta suposició, mentre descartem les hipòtesis alternatives.

Un trasllat que no pot ser

La carta de poblament de Xodos fou redactada *decimo quinto chalendis julii quando Era la encarnación mil duscientos nonagesima secunda*, és a dir, si no tenim en compte la diferència entre els sistemes de datació de l'any de l'Era o de l'Encarnació del Senyor, el 17 de juny de 1292. Hi ha però un primer tras-

llat datat l'any del Senyor (*anno domini*) de 1275, realitzat pel notari de Vilafamés Pere Ferrer.

Aquesta aparent contradicció, un document original de 1292 i una còpia posterior de 1275, va ser advertida per Guillen de Sa Vall, en l'article que acompanyava l'edició de 1950: «hay en ella [en la carta] un punto dudoso a dilucidar por la manera de estar expresado y es el referente a su fecha. [...] El mismo documento viene a sacarnos de la duda: el notario Pedro [Pere] Ferrer hizo en 1275 el testimonio que vió su colega Pedro Cebrián [Pasqual Sebrià, en realitat] en 1348».7

La pena és que Sa Vall no ens aporta cap informació concloent, en el sentit de constatar l'existència d'un notari Pere Ferrer, pels volts de 1275, a Vilafamés, de manera que faria minvar la possibilitat que el primer trasllat de la carta de poblament fóra una falsificació o que Pasqual Sebrià, en el segon trasllat, hagués marrat la data del primer. Caldrà dirigir la investigació en aquest sentit.

El notari Pere Ferrer de Vilafamés

Documents per a la història de Vilafamés, de Carles Rabassa i Carmen Díaz de Rábago, és un interessant volum en què consten «tots els documents que fan referència a Vilafamés, però concretament al terme històric del castell del mateix nom, el qual era més extens que l'actual terme municipal i hi incloua també els llocs de la Vall d'Alba i Sant Joan de Moró».8 Sembla lògic que hi puguem trobar alguna referència al notari Pere Ferrer.

Efectivament, ja l'1 de juny de 1270, exerceix el nostre Pere Ferrer a la notaria de Vilafamés. Els documents que ho constaten són tres escriptures i una sentència dels anys 1270 (dos), 1274 i 1278, citades per Rabassa i Díaz de Rábago en el seu estudi amb els números 15, 16, 18 i 19.

Podem assegurar, d'aquesta manera, que el notari Pere Ferrer exercí a Vilafamés almenys durant la dècada dels anys 70 del segle XIII. Sembla assenyat afirmar que el primer trasllat de la carta de poblament de Xodos no és cap falsificació. De tota manera, tot i que sembla que es confirma que aquest trasllat és efectivament de 1275, no podem descartar que no siga posterior a 1292 i que Pere Ferrer badés la data.

Encara haurem d'obrir una altra via d'investigació: potser els hereus de la casa d'Urrea, especialment els més poderosos, ens facilitaran alguna referència que permeta aclarir la datació de la carta de Xodos. El nostre home, sens dubte, és el X comte d'Aranda, el descendent més il·lustre de Ximén d'Urrea.

7. SA VALL (1950, 18).

8. RABASSA i DÍAZ DE RÁBAGO (1995, p. XIX).

El comte d'Aranda

Pedro Pablo Abarca de Bolea i Ximénez d'Urrea (Siétamo, 1719-Épila, 1798), X comte d'Aranda, va heretar el senyoriu de l'Alcalatén entre molts altres territoris. A les comarques castellonenques és força conegut perquè donà l'impuls definitiu a la indústria ceràmica alcorina.

El comte d'Aranda exercí càrrecs importants durant el mandat dels reis espanyols Felip V, Ferran VI, Carles III i Carles IV; entre altres ocupacions fou director general d'Artilleria i Enginyers, ambaixador a Polònia i França, capità general (el més jove de Carles III), general en cap en les operacions militars contra Portugal entre 1762 i 1763, president de l'Audiència de València i virrei, president del Consell de Castella, primer ministre de Carles IV i degà del Consell d'Estat.⁹

Ara no ens interessa, però, la vessant política del personatge, sinó una altra cosa més mundana, l'afany per cercar un lloc en el qual dipositar les seues restes, després d'haver mort. El desig del comte d'Aranda per trobar el lloc just, o la supèrbia segons com es mire, ens donaran una clau bàsica per a resoldre l'enigma de la datació de la carta de poblament de Xodos.

Una tomba a Sant Joan de la Penya

El 1785, el comte d'Aranda escriu a l'abat del monestir de St. Joan de la Penya per a sol·licitar un permís i poder consultar els arxius del reial monestir, amb la finalitat de «buscarse la línea de su raíz [les arrels familiars del comte], tanto más siendo el mismo Monasterio depositario de los más antiguos documentos del reino de Aragón» i enviar persones «peritas en caracteres antiguos» que «recorriesen aquellos títulos, documentos, o libros de asiento antiguos, en que se supiese probablemente poderse hallar algo conducente a la mejor prueba del origen, del nombre y sucesores de mi apellido» per a «poder acrisolar y comprobar la opinión heredada de mis predecesores del honrado nombre de Abarca».¹⁰ No serà pas l'honorable Abarca el llinatge que s'investigarà més a consciència, sinó precisament el de la casa d'Urrea.

Ferrer i Olaechea assenyalen quin és el veritable motiu de la recerca genealògica iniciada pel comte d'Aranda: «lo importante de este asunto, no es tanto el legendario origen [...] de los Ximénez de Urrea, sino el oculto deseo del conde en todas estas investigaciones, que no fue otro que el justificar su entronque con los reyes de Aragón para así pedir que fuera enterrado su cuer-

9. OLAECHEA I FERRER (1998, 14-15).

10. OLAECHEA I FERRER (1998, 428).

po en el monasterio [de St. Joan de la Peña], junto a sus mayores. Deseo que manifestó el conde de Aranda en la carta que, desde París, escribió al abad del monasterio de San Juan de la Peña, el 4 de septiembre de 1786». Un desig que finalment va poder acomplir.¹¹

Allò que ens interessa, en definitiva, és l'arbre genealògic que els investigadors del comte d'Aranda van fornir.

La data de la mort de Ximén d'Urrea II

Ferrandis Irlés, a l'article sobre l'origen de la tinença de l'Alcalatén, havia assajat una genealogia dels senyors de l'Alcalatén, tot i que afirmava «solo sentimos que por ser tan raras las noticias y tan dispersas, no nos haya sido fácil conocer la fecha exacta en que comenzaron y terminaron sus señoríos. [...] En lo que no tenemos duda es en la sucesión de los señores».¹² Ferrandis Irlés no en va indicar les fonts; tampoc no va usar aquesta genealogia per a assegurar la datació de la carta de poblament de Xodos.

Els investigadors del comte d'Aranda, per contra, van preparar un arbre genealògic que arribava als orígens, sens dubte mitològics, de la casa d'Urrea. Així, «el origen de la Ilma. Casa Ximénez de Urrea, lo deducen los historiadores [...], unos de un hijo del emperador de Alemania (que entonces lo era Enrique 4º) y otros de éste y la emperatriz Doña Inés, [...] llamado Maximiliano, que vino a la batalla de Alcoraz de la ciudad de Huesca, formando dos opiniones sobre su venida, unos que el día de la batalla se apareció a los cristianos San Jorge, y que trajo un caballero alemán en su caballo, que el mismo día se había hallado en la batalla de la toma de Antioquía; y otros que en dicha de Alcoraz se halló también un hijo del emperador de Alemania, que volviendo de Santiago [...] en peregrinación, se quedó al servicio del rey D. Pedro, primero de Aragón, y que es la más recibida».¹³

Gerónimo Zurita, escèptic, s'hi referia d'aquesta forma als seus *Anales*: «ni pienso afirmarlo por contraste, ni contradecirlo. Mayormente que el principio de los linajes de [...] Urrea es de tanta antigüedad y nobleza en [...] Aragón, que no hay para que ensalzarlos con opiniones que no sean muy fundadas y verdaderas».¹⁴

A l'arbre genealògic del comte d'Aranda,¹⁵ constava en primer lloc l'emperador d'Alemanya Enric IV; després el mític cavaller Maximilià (*Maximiliano o Simón*, conforme indicaven els investigadors); seguien Rui Pérez d'Urrea,

11. OLAECHEA I FERRER (1998, 432).

12. FERRANDIS (1902b, 358).

13. OLAECHEA I FERRER (1998, 432).

14. ZURITA (1967, t. 1, p. 133).

15 Trobareu una reproducció facsímil de l'arbre a OLAECHEA I FERRER (1998, 430).

un Ximén d'Urrea anterior a la consecució de l'Alcalatén (esmentat com a *Ximeno o Simón*)¹⁶ i Pedro Ximénez d'Urrea, encara al segle XII; el següent ja era Ximén d'Urrea, el primer senyor de l'Alcalatén.

Podem ara comparar les dades que constaven als arxius del comte d'Aranda, sobre els primers senyors de l'Alcalatén, amb la cronologia que elaborà Ferrandis Irles:¹⁷

comte d'Aranda	Ferrandis Irles
Ximén d'Urrea I (fins 1248), casat amb Maria Rodríguez	Ximén d'Urrea I (1233-1240), casat amb Maria Rodríguez
Ximén d'Urrea II (fins 1276), casat amb Toda Pérez Cornell	Ximén d'Urrea II (1240-1284), [no indica cap matrimoni]
Joan Ximénez d'Urrea I (fins 1309), casat amb Teresa d'Entença	Joan Ximénez d'Urrea I (1284-1310), casat amb Teresa d'Entença

Si ens fixem en totes dues genealogies, Ximén d'Urrea II mor uns anys abans de l'any 1292, motiu pel qual no pot concedir la carta de poblament de Xodos en aquell any. Aquest fet confirma definitivament que la datació correcta de la carta és 1254, segons el sistema actual basat en l'any del Senyor.

Recapitulació

A partir de l'estranya fórmula de datació de la carta de poblament de Xodos, «Facta carta decimo quinto chalendis julii quando Era la encarnación mil duscientos nonagesima secunda», hem vist com:

- a) aquesta fórmula sembla un exemplar únic o erroni; a més
- b) potser transforma el substantiu *Era* en la forma verbal *era*, de manera que pot referir-se a l'any de l'Era de 1292 (l'any del Senyor de 1254);
- c) existeix un trasllat posterior, de 1275, confirmat perquè hem trobat documentació del mateix notari en la dècada dels anys 70 del segle XIII; i

16. Òbviament, no considerem aquest Ximén, Ximeno o Simón d'Urrea en el còmput de senyors de l'Alcalatén.

17. Dades extretes d'OLAECHEA I FERRER (1998, 430) i FERRANDIS (1902 b, 358) respectivament.

Pedro Pablo Abarca de Bolea. Desè comte d'Aranda

d) Ximén d'Urrea II, el senyor de l'Alcalatén que concedeix la carta de població, va morir abans de l'any del Senyor de 1292.

Amb aquestes dades, podem afirmar que la carta de poblament de Xodos fou datada, o es va traslladar en un primer moment, d'una manera incorrecta, amb la introducció del fragment *la Encarnación* (i possiblement també de l'adverbi *quando*).

D'aquesta manera, en l'edició de 2003, proposàvem una edició que almenys indicara com a supressió el sintagma *la Encarnación* i considerara *Era* com a substantiu, de manera que cal entendre que la carta de Xodos fou redactada l'any de l'Era de 1292, és a dir, l'any del Senyor de 1254.

Bibliografia

- CHUST, Manuel, dir. (1992): *Historia de Castellón*. València: Editorial Prensa Valenciana.
- FERRRANDIS IRLES, Manuel (1902a): «Origen de la tenencia ó baronía de Alcalatén» (I); a: *Ayer y Hoy*, revista cultural de Castelló (p. 344-348).
- FERRRANDIS IRLES, Manuel (1902b): «Origen de la tenencia ó baronía de Alcalatén» (conclusió); a: *Ayer y Hoy*, revista cultural de Castelló (p. 357-359).
- FERRRANDIS IRLES, Manuel (1902c): «Origen de la tenencia ó baronía de Alcalatén» (II); a: *Ayer y Hoy*, revista cultural de Castelló (p. 405-408).
- FERRRANDIS IRLES, Manuel (1902d): «Origen de la tenencia ó baronía de Alcalatén» (conclusió de II); a: *Ayer y Hoy*, revista cultural de Castelló (p. 409-410).
- FERRRANDIS IRLES, Manuel (1950): «Carta Puebla de Chodos por Ximén de Urrea a Martín Talajero y Valero, a 17 de junio de 1254»; a: *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, revista cultural de Castelló (tom XXVI, vol. II, p. 15-16).
- GIL MASCARELL, Milagro i altres (1992): *Història del País Valencià*. València: Eliseu Climent.
- GUINOT RODRÍGUEZ, Enric (1991): *Cartes de poblament medievals valencianes*. València: Generalitat Valenciana.
- MATEU, Cèsar (2003). *La carta de poblament de Xodos* [en línia]. Castelló: <http://usuarios.lycos.es/xodos1254>, darrera consulta: 24/06/2010
- OLAECHEA, Rafael; FERRER BENIMELI, José A. (1998): *El conde de Aranda. Mito y realidad de un político aragonés*. Saragossa: Diputació d'Osca, Ibercaja.
- RABASSA I VAQUER, Carles; DÍAZ DE RÁBAGO HERNÁNDEZ, Carmen (1995): *Documents per a la història de Vilafamés*. València: Ajuntament de Vilafamés, Universitat Jaume I i Generalitat Valenciana.
- SA VALL, Guillem de (1950): «Carta Puebla de Chodos»; a: *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, revista cultural de Castelló (tom XXVI, vol. II, p. 17-18).
- ZURITA, Gerónimo (1967): *Anales de la Corona de Aragón* (edició anotada per Antonio Ubieto i Maria Desamparados Pérez Soler). València: Anuba.